

نظام معرفت شناسی فارابی

مهدی عباسزاده

www.ketab.ir

نظام معرفت‌شناسی فارابی

مهدی عباس‌زاده

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۴۰۲

شمارگان: ۳۰۱ نسخه

طراح جلد: رؤیانگاران

چاپ و صحافی: آرزوی دیدار

سرشناسه: عباس‌زاده، مهدی، ۱۳۵۴.

عنوان و نام پدیدآور: نظام معرفت‌شناسی فارابی / مهدی عباس‌زاده.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۵۳۸ص.

شابک: ۰ - ۵۵۵ - ۱۰۸ - ۶۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: فارابی، محمد بن محمد، ۲۶۰-۳۳۹هـ ق. — نقد و تفسیر.

موضوع: شناخت (فلسفه).

موضوع: Knowledge, Theory of.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: BBR ۳۲۷

رده‌بندی دیویی: ۱۸۹/۱

شماره کتابشناسی ملی: ۹۱۱۶۱۹۵

این کتاب با کاغذ حمایتی چاپ شده است.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهبشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران، خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۳۴۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷۰

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۵	۱. مقدمه
۱۶	مسئله
۱۶	فرضیه
۱۶	ضرورت‌ها و اهداف
۱۷	پیشینهٔ اجمالی
۱۸	پرسش‌های اصلی و فرعی
۱۹	فرضیهٔ رقیب
۱۹	منابع و روش
۱۹	ساختار تحقیق
۲۹	بخش اول: تصویری نظام‌مند از معرفت‌شناسی فارابی
۳۱	درآمد
۳۷	فصل اول: ارکان معرفت
۳۷	۱. فاعل معرفت یا عالم
۴۰	۲. معرفت یا علم
۴۱	۳. متعلق معرفت یا معلوم
۴۳	۴. سنخیت ارکان معرفت
۴۵	فصل دوم: مسائل اصلی معرفت‌شناسی
۴۵	۱. چستی معرفت: حصولی و حضوری

۴۸. امکان معرفت، حل مسئله شکاکیت و نسبیّت.....
۵۰. ارزش و معیار معرفت.....
۵۱. ابزارها و منابع معرفت.....
۵۲. اقسام و مراتب معرفت.....
۵۷. رابطه ذهن و عین و مسئله وجود ذهنی.....
۵۹. مرزها و حدود معرفت.....
۶۱. امکان بدهت و ملاک آن.....
۶۲. یقین و حد نهایی آن.....
۶۴. تأثیر عوامل غیر معرفتی بر معرفت.....
۶۷. فصل سوم: مسائل فرعی یا جدید یا مرتبط با معرفت‌شناسی.....
۶۷. ۱. واقع‌نمایی و ساختار معرفت: صدق و توجیه.....
۷۰. ۲. تعریف و شرایط آن.....
۷۲. ۳. معرفت پیشینی.....
۷۳. ۴. علم انسان به اذهان دیگر.....
۷۵. ۵. علم انسان به خدا.....
۷۶. ۶. کارکرد معرفتی الفاظ و زبان.....
۷۷. ۷. علم الهی.....
۷۹. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۸۱. بخش دوم: نفس به مثابه فاعل شناسا.....
۸۳. درآمد.....
۸۵. فصل اول: تعریف، اقسام، هویت و بقای نفس.....
۸۹. فصل دوم: بدنمندی نفس و رابطه و تمایز نفس و بدن.....
۹۳. فصل سوم: اثبات وجود، بساطت و تجرد نفس.....
۹۷. فصل چهارم: کیفیت تکون نفس.....
۹۹. فصل پنجم: نقش محوری نفس در ادراک و معرفت.....
۱۰۳. فصل ششم: قوای نفس و نسبت آنها با نفس.....
۱۰۷. فصل هفتم: اقسام قوای نفس و کیفیت تکون آنها.....
۱۱۱. فصل هشتم: رابطه قوای نفس، فضیلت و سعادت.....

۱۱۵	فصل نهم: بررسی و سنجش دیدگاه‌ها
۱۲۱	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۲۳	بخش سوم: ابزارها و مراتب ادراک
۱۲۵	درآمد
۱۲۹	فصل اول: حس، محسوسات و ادراک حسی
۱۳۱	۱. حواس ظاهری و ادراک حسی
۱۳۴	۲. حواس باطنی و ادراک حسی
۱۳۹	فصل دوم: متخیله، مخیلات و ادراک خیالی
۱۳۹	۱. متخیله و کارکردهای آن
۱۴۶	۲. متخیله و تبیین نبوت
۱۵۰	۳. متخیله، تبیین وحی و نقش فرشتگان
۱۵۷	فصل سوم: عقل، معقولات و ادراک عقلی
۱۶۰	۱. معانی عقل
۱۶۹	۲. عقل و معقولات
۱۷۲	۳. مراتب عقل نظری، مقام فیلسوف و مقام نبی
۱۸۸	۴. عقل فعال و کارکرد معرفتی آن
۱۹۹	فصل چهارم: قلب، مشهودات و ادراک شهودی
۲۰۵	فصل پنجم: بررسی و سنجش دیدگاه‌ها
۲۰۵	۱. کارکرد جدید متخیله در نبوت و وحی
۲۱۰	۲. نسبت فیلسوف، پیامبر و رئیس مدینه
۲۱۶	۳. مراتب عقل نظری و کارکرد معرفتی عقل فعال
۲۲۶	۴. اتصال عقل انسان به عقل فعال
۲۲۹	۵. قلب و شهود
۲۳۳	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۳۵	بخش چهارم: رابطه ذهن و عین
۲۳۷	درآمد
۲۴۱	فصل اول: قصدمندی ذهن
۲۴۹	فصل دوم: نسبت ذهن و عین

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی^۱ به‌ویژه تعالیم متعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مترقی و نجات‌بخش آدمی، در عرصهٔ حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیانی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌سوزی در آنان شد و از دیگر سبب‌هاست نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب‌های بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظریه‌پروری و نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشهٔ دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعهٔ فکری، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضهٔ صحیح و دفاع معقول از اندیشهٔ دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی- فکری حسب‌الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی

حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان آیت‌الله علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهش‌شکده «حکمت و دین‌پژوهی»، «نظام‌های اسلامی»، «فرهنگ و مطالعات اجتماعی» و «دانشنامه‌نگاری دینی» و همچنین «مرکز پژوهش‌های جوان» فعالیت می‌کند. پژوهش‌شکده حکمت و دین‌پژوهی، که مشتمل بر هفت گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «فلسفه»، «قرآن‌پژوهی»، «علوم انسانی قرآنی»، «کلام»، «عرفان» و «منطق فهم دین» است، در جهت تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌نماید:

۱. بازپژوهی و بازبررسی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛

۲. تبیین و ساماندهی مناسب مباحث زیر ساختی اندیشه دینی؛

۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و بویایی و بالندگی اندیشه دینی؛

۴. پاسخ به شبهه‌های القایی در قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛

۵. نقد مکتب‌ها و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیر ساخت‌های اندیشه دینی.

در راستای تحقق اهداف فوق، هر یک از گروه‌ها، پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه پیش‌طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی خود یا محققان عرصه حکمت و دین‌پژوهی، واگذار نموده و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه حکمت و دین‌پژوهی، آن را به چاپ و نشر می‌رسانند.

حکمت‌مشاء یکی از سه مکتب فلسفی مهم در جهان اسلام می‌باشد. سه فیلسوف مهم این مکتب فلسفی عبارت‌اند از: فارابی، ابن‌سینا و ابن‌رشد. در این میان ابونصر فارابی (متوفای ۳۳۹) جایگاه خاصی نه تنها در حکمت‌مشاء، بلکه در کل جریان فلسفه اسلامی دارد. اهمیت فارابی تا بدان‌جاست که برخی از سر تأمل، گاه او را «مؤسس فلسفه اسلامی» و عمدتاً «معلم ثانی» لقب

داده‌اند. یکی از جنبه‌های مهم اندیشه فارابی، مباحث معرفت‌شناختی فلسفه او است که به‌ندرت مورد توجه قرار گرفته است.

اثر پیش رو نه تنها بر مباحث معرفت‌شناختی فلسفه فارابی عنایت نموده است، بلکه بر وجود نظام معرفت‌شناسی او نیز تأکید دارد. در این اثر با توجه به آثار فارابی و همچنین نظرهای شارحان و مفسران فارابی، تصویری نظام‌مند از اندیشه فارابی ارائه شده که در نوع خود بدیع است.

این تحقیق بر اساس فرایند پژوهشی پژوهشگاه و در راستای اهداف پژوهشکده و به قلم محقق ارجمند جناب آقای دکتر مهدی عباس‌زاده در گروه معرفت‌شناسی نگاشته شده است. وی دکتری فلسفه را از دانشگاه علامه طباطبائی اخذ نموده است و هم‌اکنون دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی می‌باشد. او علاوه بر تدریس، دارای تحقیق‌هایی نیز می‌باشد؛ از جمله آثار منتشرشده وی عبارت‌اند از: نظام معرفت‌شناسی اشراقی سهروردی، تأثیر ابن‌سینا بر فلسفه دنس اسکوتوس، الهیات اگزیستانس (سیری تطبیقی انتقادی در افکار و آرای جان مک‌کواری)، و جستارهای فلسفی. وی همچنین نگارش بیش از پنجاه مقاله علمی همچون چیستی فلسفه معرفت و قلمرو آن، فلسفه دین و الهیات جهانی با رویکرد اسلامی، بررسی و سنجش برهان وجودشناختی و ... را در کارنامه علمی خود دارد.

در پایان از همه اعضای شورای علمی گروه معرفت‌شناسی، ارزیابان اثر حاضر حجج اسلام دکتر رمضان علی‌تبار فیروزجایی و دکتر یارعلی کرد فیروزجایی و همچنین مؤلف گرامی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، قدردانی نموده و از استادان و صاحب‌نظران درخواست می‌شود با ارسال نظرها و پیشنهادهای سازنده خویش ما را یاری نمایند.

گروه معرفت‌شناسی

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی